

*Годік К. О.,**кандидат філологічних наук,**молодший науковий співробітник відділу компаративістики**Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПОРТУГАЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблеми формування образу національної української літератури в португаломовному світі. До огляду було взято видання художніх творів, що вийшли друком та були розповсюджені в українських громадах Бразилії. Встановлено, що тексти, котрі входять до літературного канону, видавались хаотично, без належних коментарів та без мети сформувати єдиний образ національної культури. Їхня основна мета: зберегти загальні місця пам'яті українських мігрантів та передати майбутнім поколінням елементи культурних надбань. Через відсутність системної роботи, кола професійних перекладачів тощо наразі португаломовні країни не мають багатьох базових текстів навіть таких письменників, як Іван Франко, Леся Українка, Тарас Шевченко та інших.

Встановлено, що більшість українських творів була перекладена та видана в Бразилії в другій половині ХХ століття зусиллями Віри Селянської (Віра Вовк). На початку ХХІ століття ця праця була призупинена. Однак наразі відсутність активної діяльності з перекладу текстів та їх промоції призвела до того, що українські наративи презентують видання русистів. Такі книжки не лише не висвітлюють українську ідентичність, а працюють на користь пропаганди про те, що Україна – це не самостійна держава із самостійним народом, а специфічна російська територія, яка лише має певний екзотичний колорит. Поки що такі праці поодинокі.

Основними проблемами, що зумовили таке становище української літератури в Бразилії стало низьке фінансування культурних проєктів, розрив комунікації з Україною. Не в останню чергу проблеми з репрезентацією текстів, котрі входять до канону української літератури, виникли через брак професійних перекладачів та системної співпраці з ними.

Вирішення цієї проблеми лежить в площині системної багаторічної проєктної діяльності між університетами, науковими товариствами, спілками перекладачів України та португаломовних країн.

Ключові слова: ідентичність, літературний канон, образ національної літератури, література діаспори, емігрантська література.

Постановка проблеми. Формування привабливого іміджу української культури в світі нерозривно пов'язано з тим, які саме тексти репрезентуються як частина національного літературного канону, які твори перекладаються і про яких постатей говорять як про найбільш важливих культурних діячів. Важливо, щоб цей процес проходив системно, мав певну стратегію та був однаковим для більшості країн. В іншому випадку формування іміджу української культури буде відбуватись спорадично, і, як це часто буває, у викривленому форматі. Сьогодні така проблема вже існує, особливо в країнах Латинської Америки та Африки. Спостерігається брак якісних перекладів

текстів (при тому, що мова йде все ж про європейські мови), відсутність якогось певного підходу для презентації основного корпусу літературних текстів тощо. Показовою є ситуація в Бразилії. Тут, попри велику українську діаспору, немає сформованого іміджу української культури. Вона репрезентована окремими португаломовними перекладами, здійсненими Вірою Вовк та деякими іншими діячами. Це зумовлює не лише втрату інтересу мігрантів другого та третього покоління до власної культурної спадщини (що відбувається планомірно, оскільки вони не мають якісних та цікавих текстів в доступі), а й формуванням хибних уявлень бразильців про українську літературу як про вторинну, таку, котра є меншою частиною російської (про що говорять місцеві видання, які репрезентують російських письменників як українських тощо). Ця проблема потребує тривалої систематичної роботи. Відтак, сьогодні дослідження в цій площині є досить актуальними.

Аналіз досліджень. Представлена проблема не могла не потрапити в поле зору українських науковців. Так, окремі аспекти розвитку української літератури в діаспорі були проаналізовані в роботі О. Мосендз, С. Філімонової-Златогурської та ін. [1]. Це одна з небагатьох розвідок, що розкриває саме бразильський контекст, що в цілому в українському науковому дискурсі представлений доволі обмежено.

Цікаві розвідки стосовно дитячої літератури діаспори пропонує М. Варданян. Дослідниця вивчає всі аспекти поширення текстів, включно із популярними жанрами, шляхами поширення матеріалів тощо [2]. При цьому до розгляду беруться такі осередки в різних країнах.

Важливим для українських дослідників є закордонний досвід формування іміджу літератури. Значна частина праць закордонних науковців зосереджена на питанні створення іміджу національної літератури в інших державах (дослідження цього питання у вітчизняному науковому дискурсі тільки набирає обертів). Так, наприклад, Альберт Брац та Пауль Моріц описують аналізують особливості подання національної літератури в мультинаціональному суспільстві (що є цікавим з огляду на необхідність належної репрезентації української літератури в багатонаціональних державах, і тут мова йде про ту ж Бразилію) [3].

В українському літературознавстві значущими для розуміння іміджу української літератури є праці, котрі присвячені аналізу літературного канону. Прикладом таких є роботи Р. Мовчан [4], Л. Демської-Будзуляк [5]. Згадані праці присвячені літературі 20-х років ХХ століття, але вони торкаються загальних тенденцій. Особливості зміни канону та впливу на оцінку літературної пам'яті в своїй роботі детально аналізує У. Федорів [6].

Однак вичерпних систематичних матеріалів, котрі б описували закономірності створення іміджу української літератури в різних країнах, зокрема, португаломовних, поки нема. Не було ґрунтовно розглянуто й особливості репрезентації культури діаспорами, котрі не мають належних контактів із батьківщиною. Представлене дослідження має частково заповнити цю лакуну.

Мета статті: проаналізувати особливості формування образу української літератури в португаломовних країнах, зокрема, Бразилії. Реалізація поставленої мети передбачає виконання низки завдань. Серед них:

1. Дослідження корпусу текстів української діаспори в Бразилії.

2. Зіставлення масиву перекладених художніх творів та канону української літератури.

3. Аналіз проблем репрезентації образу українського мистецтва за кордоном.

Для реалізації цих завдань було проведено огляд основного корпусу текстів, виданих в Бразилії в українській діаспорі в ХХ столітті. До уваги також було взято наукові праці, що торкаються таких важливих тем, як Голодомор 1932–1933 років.

Виклад основного матеріалу. Переважна більшість українських видань побачило світ в Бразилії у другій половині ХХ століття. Аналіз книжок, котрі наразі представлені в публічних бібліотеках та архівах діаспори, показав, що такі тексти можуть бути умовно розділені на три категорії. Перша – це україномовні твори. Таких меншість, і входять до цього кола переважно тексти Віри Вовк (Віри Селянської) та Олени Колодій. Частина книжок, виданих українською, представлена лише в приватних колекціях. Серед них, наприклад, старі видання Лесі Українки, котрі були привезені мігрантами з України в І половині ХХ століття. Окремо слід виділити в цій першій групі книжок ті, котрі були видані для репрезентації української культурно спадщини. Переважно, це книги, присвячені писанкарству.

Друга – це португаломовні переклади українських текстів. Мова тут переважно йде про ті твори, котрі входять до канону української літератури. Серед них «Сон» Тараса Шевченка, «Дон Жуан» Лесі Українки, «Мойсей» Івана Франка, «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського. Представлені тут переклади поезій шестидесятиників: Івана Драча, Ірини Жиленко та інших. Такі книги розраховані переважно на представників української діаспори, вони частково представлені в публічних бібліотеках, однак, як правило, в тих містах, де є великі українські громади (Прудентополіс, Куритиба). Основний масив цих текстів було надруковано в другій половині ХХ століття. Ці видання є напроцуд важливими, адже вони формують уявлення про українську літературу як у бразильців, так і в українців, котрі народились та виростили за кордоном і, відповідно, вже зростали в португаломовному середовищі.

Окремою проблемою української літератури була і є відсутність фахових перекладачів з української на португальську (винятком є Віра Селянська). Спроби перекладати тексти Івана Франка, Лесі Українки, Тараса Шевченка для цієї аудиторії лишаються поодинокими. Часто ніяк не систематизованими. Так, наприклад, із доробку Лесі Українки перекладено драму «Дон Жуан», хоча для репрезентації саме української культури «Лісова пісня», на мій погляд, була б більш вдалою. Що стосується Івана Франка, то перекладено і видано його великий та важливий для української літератури текст – поему «Мой-

сей». Однак, формат, в якому це було зроблено, викликає запитання. Так, не дано фахового розгорнутого коментаря стосовно цього тексту, в передмові образ самого автора подається через штампи, що нічого не пояснює пересічному бразильському читачеві, який не знайомий з долею Івана Франка за іншими джерелами. І таких прикладів досить багато.

Загалом, якщо говорити про канон української літератури, то він відображений в португаломовних виданнях фрагментарно. Великі прозові тексти майже відсутні (виняток становить повість «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського).

Загалом шаблонно, в контексті радше радянських стандартів подається видання творів шестидесятиників. Однією з найкращих збірок, котра репрезентує їх, є збірка поезій «Соняшник» («Girassol») [7]. Однак і тут бачимо виключно ті тексти, котрі вийшли друком і в Радянському Союзі. Це пояснюється обмеженістю контактів української діаспори з українськими культурними осередками в самій Україні, неможливістю обмінюватись текстами тощо. Відтак, найбільш повно і цікаво представлені в основному творчі доробки Віри Селянської та Олени Колодій. Серед них є португаломовні, україномовні та двомовні видання. Ці книги не піддавались свого часу цензурі і були зорієнтовані на найбільш широку аудиторію. Попри це, вони також мало поширені в містах, де немає великих осередків української діаспори.

Зазначу, що наявність великої української громади, окремих кафедр, де можна вивчати українську літературу в Бразилії, поки що не вирішують згаданих проблем. Так, Віра Селянська в одному зі своїх інтерв'ю зауважувала, що насправді її тексти є єдиним джерелом пізнання української літератури для португаломовних читачів. Вона також зауважувала, що подавала запит на підготовку перекладачів в українських університетах, однак цей проєкт з невідомих їй причин не було реалізовано. Віра Селянська зауважувала, що проблема була не в бразильській стороні, а у відмові українських університетів у співпраці [8]. Така ситуація могла виникнути через брак фінансування, однак вона також демонструє відсутність інтересу українських наукових та навчальних інституцій у співпраці з діаспорою в Бразилії.

Сьогодні, вже після смерті Віри Селянської в 2022 році, ситуація на книжковому ринку гіршає. Так, про українські нарративи наразі говорять не стільки представники діаспори, скільки дослідники російської літератури, розглядаючи Україну радше як простір, що мав специфічний вплив на окремих письменників: Миколу Гоголя, Михайла Булгакова, Ісаака Бабеля [9].

До третьої категорії українських видань, представлених в Бразилії, варто віднести двомовні книжки. Це збірки поезій та прози, а також окремі підручники з української мови, видані українськими громадами. Ця група становить меншість порівняно з попередньою. Вона майже не репрезентує елементи культурної пам'яті, подає тексти, що перебувають поза літературним каноном, відтак, лишається не надто важливою для аналізу.

При цьому через множинні проблеми з цими виданнями (мова йде переважно про технічні огріхи при виданні книг: відсутність сторінок, вказання року, інших елементів, необхідних для належного цитування, як, наприклад, в книзі, присвяченій писанкарству [10]), їх обіг в книгарнях, бібліотеках виявився сильно обмеженим. В цих умовах українській літературі важко конкурувати з іншими європейськими літературами.

Окремою проблемою діаспори літератури, особливо, португаломовної, є своєрідність подання національної пам'яті. Як і у випадку з добром текстів, тут не спостерігається певної послідовності та стратегії у висвітленні окремих подій. Найбільш повним виданням в цьому плані є праця Людмили Козак. Вона послідовно розкриває проблеми становлення української держави, зупиняючись на таких аспектах, як Голодомор 1932–1933 років, Друга світова війна тощо [11]. Ця праця зосереджена переважно на тих травмах, які отримав український народ в процесі історичного поступу. Важливим є те, що вона видана португальською, і як наукова розвідка, була підготовлена з залученням бразильських фахівців. Це робить внесок в поширення українських нарративів.

Зазначу, що Голодомор 1932–1933 років є одним з найважливіших місць пам'яті, добре репрезентованих в Бразилії. Його аналіз не обмежується книгою Людмили Козак, існують інші португаломовні праці. Однак вони виникли в загальному обігу лише в XXI столітті [12; 13]. Відсутність теми Голодомору в публічному дискурсі, домінанта російської пропаганди призвели до того, що ця частина української історії сприймається досі неоднозначно. Це можна помітити при аналізі нормативних документів, адже лише в окремих штатах та населених пунктах (переважно тих, де українці становлять більшість) ця подія визнана геноцидом українського народу [14]. Про інші трагедії, як-то примусове переселення українців, розкуркулення тощо в культурному просторі не йдеться.

Що стосується репрезентації культури, елементів національної ідентичності, то вони подаються спорадично. В основному це народні ремесла, традиційний одяг. Однак ці елементи також не включені в певний спільний дискурс. Так, вони часто подаються окремо від фольклору, не пояснюються відносно до літератури тощо. При цьому українська громада лишається закритою, яка репрезентує свої культурні надбання лише в місцях компактного населення.

Висновки. Загалом аналіз українських видань в Бразилії дає змогу говорити про не сформованість образу нашої національної літератури в португаломовному світі. Тут має місце і фрагментарність перекладів (на сьогодні немає цілісного корпусу текстів, наприклад, повного видання Лесі Українки), і відсутність коментарів у багатьох виданнях, і використання народницького канону, який не знайомить читача з сучасними текстами. Все це робить нашу літературу незрозумілою та нецікавою для португаломовних читачів. Вирішення цієї проблеми можливе тільки за умови налагодження послідовної тривалої співпраці, яка передбачатиме підготовку перекладачів, встановлення наукових зв'язків з університетами Бразилії, Португалії та запуск програми з видання українських книжок, тим більше, попит на них наразі є. При такому підході проблему можна вирішити за кілька десятиліть.

Перспективними для подальших студій є детальні дослідження процесів формування образу української літератури в інших країнах, зокрема, в країнах Південної Америки. Вони є плідними для розробки стратегій представлення нашої культурної спадщини в багатонаціональних країнах.

Література:

1. Mosendz O., Filimonova-Zlatohurska Y., Pankiv H., Bannikova K., & Vlasiuk O. Problems and prospects of the development of Ukrainian art (realities of martial law). *Amazonia Investiga*. 2022. 11(58), 74–83

2. Варданян М. В. Українська література для дітей та юнацтва в діаспорі: тенденції розвитку, культурні осередки, жанрово-тематичні обрії. *Символ. Культурологічний альманах*. Кривий Ріг, 2017. Вип. 5. С. 15–20.
3. Morris P. D. Braz Al. The Nation and Its Literature(s) Representing People, Representing a People. *National Literature in Multinational States*, edited by Albert Braz and Paul Morris, Edmonton, Alberta: University of Alberta Press, 2022.
4. Мовчан Раїса. Методологічні особливості історичного осмислення літературного процесу 1920-х років. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Випуск 26. С. 9–12.
5. Демська-Будзуляк Л. Масова література та канон в українських літературних історіографіях 20-х. *Слово і Час*. 2012. № 9. С. 68–75.
6. Федорів У. М. Літературний канон як феномен культурної пам'яті. *Наукові праці*. Т. 80. Вип. 67. С. 6–9.
7. Wowk W. Girassol. *Antologia da Moderna Poesia Ucraniana*. [Sunflower. Anthology of Modern Ukrainian Poetry] Companhia Brasileira de Artes Graficas. Rio de Janeiro. 1966.
8. Костюченко В. Віра Вовк: Читачі в Бразилії і Португалії мають одне джерело, то є мої видання. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/164/0/40802/>
9. *Narrativas de autores ucranianos*. URL: <https://www.martinsfontespaulista.com.br/narrativas-de-autores-ucranianos-993145/>
10. Kotviski V. J. Pêssanka – da Ucrânia para o Brasil – contexto histórico e manual ilustrado da arte. [Pêssanka – from Ukraine to Brazil – historical context and illustrated art manual] Ied. Palmas: Editora Kaygangue, 2004.
11. Kloczak L. Ucrânia: tempo de reinscrever lembranças. [Ukraine: time to reinscribe memories] Tese (Doutorado em. Psicologia Clínica), PUC/SP, São Paulo, 2002.
12. Prado A. Holodomor (1932-1933): repercussões no jornal ucraniano-brasileiro *Pracia*. Editora Espaço Academico 2018. 180 p.
13. *Livro inédito sobre o genocídio ucraniano é lançado no Brasil*. [Unpublished book about the Ukrainian genocide is released in Brazil] URL: <https://portalbrasilempresarial.com.br/livro-inedito-sobre-o-genocidio-ucraniano-e-lancado-no-brasil/>
14. *Holodomor Museum*: <https://holodomormuseum.org.ua/en/recognition-of-holodomor-as-genocide-in-the-world/>
15. Chewtchenko T. O Sonho. [The dream] Companhia brasileira de artes Graficas. Rio de Janeiro. 1980. 58 p.
16. FRANCO I. Moises. [Moses] Companhia brasileira de artes Graficas. Rio de Janeiro. 1981.
17. Pavlyshyn, M. Literary history as provocation of national identity, national identity as provocation of literary history: The case of Ukraine. *Thesis Eleven*, Vol. 136, No. 1, 74–89. 2016.

Hodik K. Problems of forming the image of Ukrainian literature in Portuguese translations

Summary. The article is devoted to the analysis of the problem of forming the image of national Ukrainian literature in the Portuguese-speaking world. Publications of artistic works that were published and distributed in Ukrainian communities in Brazil were taken into consideration. It was established that the texts included in the literary canon were published chaotically, without proper comments and without the goal of forming a unified image of national culture. Their main goal is to preserve common places of memory of Ukrainian migrants and to pass on elements of cultural heritage to future generations. Due to the lack of systematic work, a circle of professional translators, etc., currently Portuguese-speaking countries do not have many basic texts, even by such writers as Ivan Franko, Lesya Ukrainka, and Taras Shevchenko.

It was established that most Ukrainian works were translated and published in Brazil in the second half of the 20th century by the efforts of Vira Selyanska. At the beginning

of the 21st century, this work was suspended. However, currently, the lack of active translation of texts and their promotion has led to the fact that Ukrainian narratives are presented by Russian publications. Such books not only do not highlight the Ukrainian identity but work in favor of propaganda that Ukraine is not an independent state with an independent people, but a specific Russian territory that only has a certain exotic flavor. So far, such works are isolated.

The main problems that led to this situation of Ukrainian literature in Brazil were the low funding of cultural projects

and the lack of communication with Ukraine. Last but not least, problems with the representation of texts included in the canon of Ukrainian literature arose due to the lack of professional translators and systematic cooperation with them. The solution to this problem lies in the plane of systematic multi-year project activity between universities, scientific societies, and translators' unions of Ukraine and Portuguese-speaking countries.

Key words: identity, literary canon, image of national literature, diaspora literature, emigrant literature.